

Детермінація протидії розслідуванню та зловживання процесуальними правами

Влада Гусева ^{*а}, Олександр Таркан ^{**б}

^{*} Д-ка юрид. наук, Навчально-науковий інститут № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>, e-mail: v.guseva989@ukr.net

^{**} Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4083-6103>,
e-mail: oleksandrtarkan7@gmail.com

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проєкту, методологія.

^б Написання оригінального рукопису, ресурси, формальний аналіз.

DOI: [10.32353/khrife.3.2025.03](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2025.03) УДК 343.985(477)

Надійшло 15.08.2025 / Рецензовано 25.08.2025 / Прийнято до друку 24.09.2025 /
Доступно онлайн 30.09.2025

Мета статті — визначити передумови й закономірності виникнення та розвитку таких явищ, як протидія розслідуванню і зловживання правами у правозастосовній діяльності, а також їхні ознаки. Реалізацію поставленої мети забезпечено завдяки застосуванню комплексу загальнонаукових, спеціальних і філософських методів дослідження (зокрема, моделювання, діалектичного, системно-структурного й порівняльного аналізу). Узагальнено, що протидія розслідуванню є складним, динамічним і багатоаспектним явищем, яке формується в умовах кримінального конфлікту та виявляється у цілеспрямованій поведінці осіб, зацікавлених у приховуванні фактичних обставин кримінального правопорушення. Її діяльнісний бік полягає у вчиненні як активних, так і пасивних дій, що впливають на перебіг та результати досудового розслідування. З'ясовано, що протидія не має хаотичного характеру, її здійснюють у межах певного механізму, який містить три етапи: 1) підготовка, 2) активна реалізація впливу на джерела доказової інформації та 3) приховування слідів учинених дій. Водночас механізм протидії є варіативним і залежить від стадії кримінального провадження, обраних тактичних прийомів та наявності корупційних, організаційних і соціальних

зв'язків. Обґрунтовано, що структурними компонентами криміналістичної характеристики протидії розслідуванню є: 1) суб'єкти протидії, їхні мотиви й об'єкти впливу; 2) типові форми та способи протидії і їхній вплив на джерела доказової інформації; 3) ознаки застосування конкретних способів, відображені у предметному середовищі й поведінці суб'єктів. Доведено доцільність вивчення саме зовнішніх виявів протидії (матеріальних, цифрових та ідеальних слідів), оскільки вони є головним джерелом для моделювання механізмів злочинної протидії і вироблення ефективних тактичних рішень. З'ясовано, що протидія розслідуванню має конфліктну природу, яка виявляється у зіткненні протилежних цілей учасників кримінального провадження. Це не лише конфлікт між слідчим і підозрюваним, а й взаємодія з прокурором, свідками, понятими, експертами та іншими учасниками процесу. Таке середовище формує напружену слідчу ситуацію, яка потребує від слідчого високого рівня професійної адаптивності. Особливо небезпечною є протидія в умовах організованої злочинної діяльності, яка характеризується наявністю внутрішньої структури, фінансових ресурсів, технічного забезпечення та кадрової підтримки. Доведено, що криміналістична характеристика протидії розслідуванню має бути інтегрована як окремий компонент у структуру методики розслідування тих видів кримінальних правопорушень, для яких є характерною активна протидія. Такий підхід має ґрунтуватися на: 1) аналізуванні типових способів і механізмів протидії; 2) дослідженні суб'єктно-рольової структури протидії; 3) вивченні змін у слідчому комплексі, зумовлених цілеспрямованим впливом на докази.

Ключові слова: досудове розслідування; протидія розслідуванню; слідча діяльність; подолання протидії розслідуванню; зловживання правами; детермінанти.

Постановка наукової проблеми

Сучасний розвиток кримінального процесуального права України та правозастосовної діяльності відбувається в умовах актуалізації проблеми забезпечення балансу між реалізацією учасниками провадження наданих їм прав і недопущенням користування цими правами у спосіб, що перешкоджає досягненню завдань кримінального судочинства. Одними з найбільш суперечливих виявів такої диспропорції

є протидія розслідуванню та зловживання процесуальними правами, які постають як складні багаточинникові явища, що зумовлюють порушення засад верховенства права, змагальності, розумності строків провадження тощо.

Особливу складність становить відмежування легітимної реалізації процесуальних прав від зловживань, визначення меж допустимого застосування тактичних прийомів стороною захисту чи обвинувачення тощо. У цьому контексті детермінація є ключовим методологіч-

ним інструментом, який дає змогу з'ясувати чинники, що породжують ці явища, сприяють їх існуванню, масштабуванню та еволюції: від прогалин і суперечностей законодавства до психологічних і організаційних чинників поведінки учасників кримінального процесу.

Отже, наукова проблема полягає у необхідності з'ясувати закономірності виникнення та розвитку протидії розслідуванню і зловживання процесуальними правами, виявити їхні об'єктивні та суб'єктивні передумови й ознаки.

Мета статті

Визначити передумови й закономірності виникнення та розвитку таких явищ, як протидія розслідуванню і зловживання правами у правозастосовній діяльності, а також їхні ознаки.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових, спеціальних і філософських методів, що забезпечили всебічне розкриття сутності, ознак та детермінант протидії розслідуванню і зловживання процесуальними правами.

Діалектичний метод створив теоретичне підґрунтя для розгляду цих явищ як динамічних і суперечливих процесів, що розвиваються у взаємодії з рештою елементів кримінального судочинства. Завдяки цьому підходу простежено внутрішню логіку їхньої еволюції в межах конфлікту між інтересами держави та прагненням учасників процесу уникнути кримінальної відповідальності.

Системно-структурний аналіз допоміг виокремити основні елементи протидії та зловживань, визначити їхню функціональну роль, взаємозв'язки та вплив на результати кримінального провадження. Це дало змогу обґрунтувати

структуру криміналістичної характеристики досліджуваних явищ, яка охоплює суб'єктів, мотиви, способи, об'єкти впливу й результативні наслідки.

Функціонально-діяльнісний підхід сприяв інтерпретуванню протидії та зловживань як усвідомленої діяльності, що має власну логіку, мету й етапність. Це допомогло схарактеризувати діяльнісну природу явищ, спрямованих на перешкоджання виконанню завдань кримінального провадження, як системі дій або бездіяльності.

Значну роль у дослідженні відіграв метод моделювання, завдяки якому відтворено уявні конструкції механізмів протидії та зловживань, типові ситуації їх реалізації і сценарії взаємодії учасників процесу. Це дало змогу змодельовати зміни в доказовій базі й тактичні наслідки впливу цих явищ, а також передбачити можливі напрями їх подолання.

На етапі теоретичного осмислення активно послуговувалися контент-аналізом наукової літератури, що допомогло виявити відсутність у фахівців єдності щодо визначення понять «протидія розслідуванню» і «зловживання процесуальними правами», виокремити розбіжності в підходах учених, а також окреслити актуальні напрями наукової дискусії.

Порівняльно-правовий метод сприяв аналізуванню різних форм вияву явищ протидії у різних групах кримінальних правопорушень, з'ясуванню залежності цих форм від процесуального статусу учасників, рівня організованості злочинної діяльності й особливостей нормативного регулювання.

Дослідження також спиралося на емпіричний метод, що полягав у цьому разі в аналізуванні матеріалів кримінальних проваджень, судових рішень, протоколів слідчих дій, а також результатів опитувань і анкетування практиків — слідчих,

прокурорів та адвокатів. Це дало змогу виокремити найбільш поширені форми протидії та зловживань і наповнити теоретичні висновки конкретним змістом.

Поеднання методів логічного аналізу й синтезу сприяло інтегруванню здобутих результатів у єдину систему наукових положень, завдяки чому логічно обґрунтовано криміналістичну характеристику протидії розслідуванню та зловживання процесуальними правами, визначено їхнє місце у структурі методики розслідування, а також узагальнено форми, способи, ознаки й суб'єктів цих явищ як цілісного об'єкта дослідження.

Загалом застосування зазначених методів дало змогу не лише розкрити сутність і зміст досліджуваних явищ, а й сформулювати практично орієнтовані рекомендації щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування і суду.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У науковій літературі феномени протидії розслідуванню та зловживання правами розглянуто переважно фрагментарно: або окремо проаналізовано протидію досудовому розслідуванню, або увагу акцентовано на процесуальних зловживаннях сторін.

Науковці наголошують на тому, що у практиці правозастосування до сьогодні існує багато форм протидії, які не охоплені чинною системою юридичних засобів впливу (заборонних приписів) і тому фактично залишаються поза межами регулятивного поля та не є підставою для притягнення до юридичної відповідальності.

У другій половині XX століття суттєвий внесок у дослідження цієї проблематики зробили В. Бахін, В. Берназ, В. Гончаренко, А. Іщенко, Н. Карпов, В. Коновалова, В. Корж, В. Кузьмічов, В. Лисиченко, Ф. Сокиран, В. Тертишнік, М. Шумило та ін. Саме їхні напрацювання створили підґрунтя для глибшого пізнання феномена протидії розслідуванню злочинів, дали змогу систематизувати найбільш поширені її вияви й виробити орієнтири для пошуку результативних механізмів її подолання.

Від початку 2000-х років наукова спільнота почала активно вивчати проблематику протидії розслідуванню як цілісний феномен: сформували концептуальні підходи до розкриття його сутності, окреслили характерні форми вияву, виокремили низку специфічних ознак, обумовлених особливостями окремих видів або груп кримінальних правопорушень. Значний внесок у дослідження цих тем зробили такі автори: О. Александренко¹, В. Варцаба², І. Грицюк³, К. Гутнік⁴,

- 1 Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13980> (дата звернення: 10.08.2025).
- 2 Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 181 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000656> (дата звернення: 10.08.2025).
- 3 Грицюк І. В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2012. 259 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0412U004215> (дата звернення: 10.08.2025).
- 4 Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруженості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 20 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/98663966-1f6e-42ae-89a9-4e7a4f3f8ccc/content> (дата звернення: 10.08.2025).

Р. Мудрецький⁵, В. Піддубний⁶, В. Плетенець⁷, О. Ромців⁸, В. Трепак⁹, М. Чесакова¹⁰, Р. Шехавцов¹¹, Б. Щур¹² та ін. Водночас, незважаючи на вагомість здобутих результатів, до сьогодні відсутній комплексний підхід, який дав би змогу визначити детермінанти цих явищ, з'ясувати їх взаємозв'язок і вплив на ефективність кримінального провадження. Саме об'єднання в межах єдиного дослідження проблематики протидії розслідуванню та недоброчесної процесуальної активності сторін здатне розкрити внутрішню логіку їх виникнення та існування, а також допомогти виробити адекватні засоби їх подолання.

Викладення основного матеріалу дослідження

На особливу увагу в сучасних умовах боротьби зі злочинністю заслуговує протидія спробам зацікавлених осіб впливати на перебіг досудового розслідування та судового розгляду. Нейтралізація таких спроб гарантією дотримання принципів справедливості й законності. Це потребує комплексного переосмислення напрацьованих методик, їх узагальнення та критичного оцінювання. Такий методологічний підхід відкриває можливості для формування нових напрямів наукових досліджень і створення ефективних

- 5 Мудрецький Р. В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2019. 263 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100095> (дата звернення: 10.08.2025).
- 6 Піддубний В. В. Подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 260 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100568> (дата звернення: 10.08.2025).
- 7 Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія. Одеса, 2020. 424 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6404> (дата звернення: 10.08.2025).
- 8 Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 226 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1817/disromtsivovi.pdf> (дата звернення: 10.08.2025).
- 9 Трепак В. М. Розкриття та розслідування хабарництва, вчинюваного суддями, та подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 19 с.
- 10 Чесакова М. С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 23 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U005608> (дата звернення: 10.08.2025).
- 11 Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів та засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 238 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000411> (дата звернення: 10.08.2025) ; Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : монографія. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Луганськ, 2012. 342 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/246/1/Shekhavtsov_monograf.pdf (дата звернення: 10.08.2025).
- 12 Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 195 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0405U000648> (дата звернення: 10.08.2025).

практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення результативності діяльності органів правопорядку. У цьому процесі юридична наука виконує свою фундаментальну функцію — розробляє механізми захисту й відновлення прав людини та громадянина, що безпосередньо відповідає вимогам Конституції України й міжнародних правових стандартів.

Протидію розслідуванню в сучасному кримінальному процесі розглядають як складне, динамічне та багатогранне явище, що виникає в умовах кримінального конфлікту й полягає в цілеспрямованій поведінці осіб, зацікавлених у приховуванні фактичних обставин кримінального правопорушення. Під протидією розслідуванню розуміють свідому діяльність учасників кримінального провадження або сторонніх осіб, спрямовану на створення штучних перешкод з'ясуванню істини у справі, нейтралізацію або спотворення доказової інформації і, зрештою, уникнення кримінальної відповідальності. Протидію втілюють як в активних діях, так і в бездіяльності, що ускладнює роботу правоохоронних органів і знижує ефективність кримінального переслідування.

Сутність протидії полягає у протистоянні різних інтересів: з одного боку — держави, що прагне реалізувати в повному обсязі завдання кримінального провадження, а з іншого — осіб, які намагаються уникнути викриття, кримінального переслідування або покарання. Протидію реалізують у перешкоджанні збиранню, перевірці й оцінюванню доказів; у впливі на свідків, експертів або інших учасників про-

цесу; у фальсифікації відомостей і створенні хибної слідової картини.

Механізм протидії зазвичай містить триєдину послідовність: 1) підготовка до протидії, 2) активна реалізація впливу на джерела доказової інформації та 3) приховування слідів учинених дій. Таку діяльність іноді провадять одноосібно, але особливо небезпечною є протидія з боку організованих злочинних угруповань, які мають значні ресурси, зокрема фінансові, а також технічні можливості й корупційні зв'язки.

Протидія розслідуванню злочинів закономірно виникає з прагнення правопорушників уникнути кримінальної відповідальності, вплинути на перебіг досудового розслідування та унеможливити виконання завдань кримінального провадження. Як зазначено вище, це явище трактують як свідому й цілеспрямовану діяльність учасників кримінального процесу або сторонніх осіб, спрямовану на створення штучних перешкод для збирання, перевірки та оцінювання доказів, а також на нейтралізацію або спотворення інформації, що має доказове значення.

Форми реалізації протидії можуть бути як активними (фальсифікація доказів, тиск на свідків або експертів, підкуп, створення конспіративних структур), так і пасивними (затягування слідчих дій, відмова від співпраці, невиконання процесуальних обов'язків); можуть мати як епізодичний, так і системний характер (що найчастіше характерне для діяльності організованих злочинних угруповань зі значними фінансовими, технічними й корупційними ресурсами).

Аналізування наукових джерел¹³ і судової практики дає змогу виокремити

13 Александренко О. В. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13980> (дата звернення: 10.08.2025) ; Ромців О. І. Зазнач. твір. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1817/disromtsivoi.pdf> (дата звернення: 10.08.2025) ; Мудрецький Р. В. Зазнач. твір. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100095> (дата звернення: 10.08.2025) ; Чесакова М. С. Зазнач. твір. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U005608> (дата

низку головних детермінант протидії розслідуванню, які зумовлюють її поширеність та складність подолання.

Головні детермінанти протидії розслідуванню

1. *Індивідуально-мотиваційні*, пов'язані з особистим прагненням підозрюваного або обвинуваченого уникнути кримінальної відповідальності, зберегти власну свободу, репутацію або матеріальні ресурси; мотивом є страх перед покаранням або соціальною стигматизацією.
2. *Соціально-психологічні*: підтримка з боку найближчого оточення, солідарність кримінального середовища, недовіра до правоохоронних органів і суду, що стимулює вдаватися до незаконних практик; конфліктний характер кримінального процесу також провокує стори до пошуку «слабких місць» у процедурі для перешкоджання з'ясуванню істини.
3. *Організаційно-інституційні*: корупційні зв'язки у правоохоронних і судових органах, слабкість механізмів процесуального контролю, недостатня ефективність діяльності прокуратури або адвокатури у сфері протидії зловживанням створюють сприятливе середовище для протидії розслідуванню.
4. *Криміногенні*. Особливу небезпеку становить організований характер злочинності. Злочинні угруповання створюють власні структури «розвідки» і «контррозвідки», формують фінансові фонди для підкупу посадових осіб, застосовують міжнародні канали для уникнення відповідальності, що надає протидії системності та витонченості.
5. *Процесуально-правові*. Вагомим джерелом протидії є прогалини й суперечності у кримінальному процесуальному законодавстві. Відсутність чітких правових меж між правом на захист і протидією розслідуванню, нечіткість термінів (наприклад, «зволікання»), а також надмірна тривалість розслідування створюють простір для маніпулювання.
6. *Технологічні*. Розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для приховування або фальсифікації доказів, маніпулювання електронною інформацією, користування криптовалютами, анонімними засобами комунікації та спеціалізованими програмами у протидії розслідуванню.

Отже, протидія розслідуванню є не випадковим явищем, а закономірним елементом кримінального процесу, що має багаточинниковий характер. Її виникнення та розвиток обумовлені поєднанням індивідуальних, соціальних, інституційних, криміногенних, правових і технологічних чинників. Усвідомлення детермінант протидії дає змогу сформувати цілісну картину механізму цього явища й розробити ефективні тактичні алгоритми його подолання, що є необхідною умовою вдосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень і зміцнення системи правосуддя загалом.

Отже, детермінанти протидії розслідуванню є багаторівневими та взаємопов'язаними. На індивідуальному рівні вони зумовлені прагненням підозрюваного або обвинуваченого уникнути кримінальної відповідальності,

зберегти майнові або соціальні ресурси. На соціальному рівні протидію підсилено підтримкою найближчого оточення, корумпованими зв'язками у правоохоронних і судових органах. Організований характер злочинності надає протидії системності, що втілюється у створенні спеціальних структур внутрішньої конспірації, механізмів «розвідки» і «контррозвідки», формуванні фінансових фондів для підкупу та застосуванні міжнародних каналів з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Процесуальні чинники також відіграють вагомий роль, оскільки затягування досудового розслідування, наявність процесуальних конфліктів між слідчим, прокурором, свідками й експертами створює сприятливе середовище для активної протидії. Технологічний розвиток сприяє користуванню новими засобами приховування інформації, цифровими маніпулюваннями та іншими інноваційними прийомами.

Отже, протидія розслідуванню є не хаотичним або випадковим явищем, а закономірним елементом кримінальної активності, що потребує комплексного криміналістичного вивчення. Її характеристика має містити визначення суб'єктного складу, мотивів і об'єктів впливу, форм і способів реалізації, ознак їх застосування і наслідків. Урахування цих елементів дасть змогу побудувати ефективні моделі механізму протидії та розробити дієві тактичні алгоритми її подолання, що також є необхідною умовою вдосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень.

Окреслюючи сутність зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні, доцільно зауважити, що воно є свідомим і цілеспрямованим послуговуванням учасниками процесу наданими їм законом правами у спосіб, який суперечить призначенню

цих прав. Формально ґрунтуючись на нормах кримінального процесуального законодавства, таке послуговування фактично набуває протиправного характеру, оскільки спрямоване на створення штучних перешкод для реалізації завдань кримінального провадження, затягування його строків, спотворення доказової бази або імітування правомірної поведінки. Отже, зловживання процесуальними правами деформує зміст самої ідеї забезпечення права на захист, перетворюючи правові можливості на інструмент протидії слідству або суду.

Вивчення наукових джерел дає змогу визначити низку провідних детермінант зловживання процесуальними правами. Передусім вони мають правовий характер: недосконалість законодавства, наявність прогалин і суперечностей у нормах, відсутність чітко окреслених меж між допустимим і неправомірним застосуванням процесуальних прав. Організаційно-інституційні чинники також відіграють істотну роль (зокрема, низький рівень процесуальної дисципліни окремих учасників провадження, формальний характер судового контролю, недостатня ефективність діяльності адвокатури та прокуратури у сфері протидії зловживанням).

До соціально-психологічних чинників належать прагнення учасників процесу, насамперед сторони захисту, уникнути кримінальної відповідальності у будь-який спосіб, застосування зловживань як тактичного інструмента протидії обвинуваченню, а також поширена недовіра до об'єктивності й неупередженості органів досудового розслідування та суду. Важливим детермінантом є також криміногенна ситуація, що характеризується високим рівнем організованості злочинних угруповань, їхнім прагненням системно послуговуватися процесуальними зловживаннями як

елементом стратегії уникнення відповідальності, а також корупційними зв'язками у правоохоронних і судових органах, які фактично легітимізують або приховують такі практики¹⁴.

У межах цього дослідження пропонуємо звернутися до класифікації зловживань процесуальними правами й повноваженнями, що враховує особливості сучасної судової практики, національного та міжнародного досвіду, а також результати проведеного емпіричного аналізу.

Класифікації зловживань процесуальними правами й повноваженнями

За суб'єктом зловживання поділяють на вчинені:

- 1) стороною захисту — численні однотипні скарги, повторні відводи, регулярна зміна захисників, затягування ознайомлення з матеріалами (див. ухвалу Вищого антикорупційного суду від 20.11.2024 р. у справі № 991/9167/24¹⁵);
- 2) стороною обвинувачення — ненадання своєчасного доступу до матеріалів розслідування;

- 3) іншими учасниками процесу (потерпілим, цивільним позивачем, свідками);
- 4) судом — системне відкладання розгляду справи, надмірний формалізм.

За метою зловживання пов'язані із таким:

- 1) затягуванням розгляду справи;
- 2) маніпулюванням доказами або процесуальними механізмами (див. постанову Касаційного кримінального суду (далі — ККС) Верховного Суду від 11.05.2021 р. у справі № 554/726/17¹⁶);
- 3) дискредитацією або упередженням щодо складу суду чи органу розслідування;
- 4) повторним оскарженням уже вирішених питань (див. постанову ККС Верховного Суду від 14.12.2023 р. у справі № 296/3509/23¹⁷).

За наслідками зловживання негативно впливають на таке:

- 1) строки розгляду справи (наприклад, зловживанням є подання клопотання про зміну сьомого захисника)¹⁸;
- 2) дотримання принципу рівності сторін;

14 Удалова Л. Д., Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : монографія. Київ, 2010. 176 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5274299e-57fe-4eaf-a820-a2b1ff8e900c/content> (дата звернення: 10.08.2025) ; Луспеник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6 (27). С. 150—156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2015_6_12 (дата звернення: 10.08.2025).

15 Ухвала ВАКС від 20.11.2024 р. Справа № 991/9167/24. Провадж. № 1-кп/991/103/24 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123224642> (дата звернення: 10.08.2025).

16 Постанова ККС Верховн. Суду від 11.05.2021 р. Справа № 554/726/17. Провадж. № 51-5038км20 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96978260> (дата звернення: 10.08.2025).

17 Те саме від 14.12.2023 р. Справа № 296/3509/23. Провадж. № 51-3497ск23 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115654586> (дата звернення: 10.08.2025).

18 Ухвала Льв. апеляц. суду від 03.12.2021 р. Справа № 305/188/17. Провадж. № 11-кп/811/540/21 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101708382> (дата звернення: 10.08.2025).

- 3) матеріальні й нематеріальні витрати учасників (на експертів та ін.);
- 4) дотримання права на справедливий суд (зловживання правом на оскарження з метою оминуті принцип правової визначеності);
- 5) репутацію учасників або суду (дискредитація честі й гідності, образливі висловлювання, публічний тиск, медіакампанії).

За предметною ознакою визначають такі зловживання:

- 1) які шкодять усьому провадженню;
- 2) інституційні, спрямовані на окремі механізми.

За характером дій зловживання поділяють на:

- 1) активні — подання численних клопотань, скарг, заяв;
- 2) пасивні — бездіяльність, неявка, умисне неусунення недоліків апеляційних скарг.

За нормативним закріпленням зловживання зачіпають:

- 1) права або повноваження, прямо передбачені нормою (наприклад, право на відвід);
- 2) права, реалізації яких прямо не закріплено, але й не заборонено (наприклад, тривалий інтервал між судовими засіданнями).

За ступенем впливу зловживання є такими:

- 1) що реально перешкоджають провадженню;
- 2) які лише частково впливають на розгляд;
- 3) не мають істотного впливу, однак спричиняють ризик дестабілізації процесу.

За стадіями кримінального провадження зловживання припадають на:

- 1) етап унесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань;
- 2) час досудового розслідування;
- 3) стадію судового провадження¹⁹.

Запропонована класифікація дає змогу систематизувати різні вияви зловживань правами й повноваженнями за головними критеріями — суб'єктом, метою, наслідками, предметною ознакою, характером дій, нормативним підґрунтям, ступенем впливу та стадією процесу. Такий підхід не лише унаочнює багатовимірність цього явища, а й створює підґрунтя для розроблення ефективних механізмів із запобігання зловживанням у кримінальному провадженні, реагування на них і їх правового врегулювання.

На підставі проведеного аналізу (зокрема, форм зловживання) можна виокремити детермінанти зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні, які зумовлюють його поширеність і складнощі у протидії цьому явищу.

Детермінанти зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні

1. Нормативно-правові

- 1.1. Прогалини кримінального процесуального законодавства (відсутність у Кримінальному процесуальному кодексі України²⁰ (далі — КПК України) загальної засади про заборону зловживання правами, хоча її закріплено в інших галузях процесу).

¹⁹ Вознюк О. Л. Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Київ, 2025. 240 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/def0bfc2-5814-4c68-8077-6249c1134010/content> (дата звернення: 10.08.2025).

²⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.08.2025).

- 1.2. Нечіткість окремих правових конструкцій (наприклад, терміна «зволікання» у ст. 290 КПК України²¹), що створює умови для маніпулювання.
 - 1.3. Формальна правомірність дій (закон не завжди передбачає правові наслідки недоброчесної поведінки сторін).
2. *Суб'єктивно-поведінкові*
- 2.1. Умисний характер дій — зловживання завжди є результатом свідомого вибору сторони з метою створення перешкод.
 - 2.2. Свобода розсуду суб'єкта — наявність широкої discreції у застосуванні наданих прав дає змогу застосовувати їх не за призначенням.
 - 2.3. Тактична та стратегічна мотивація — прагнення сторони здобути перевагу у процесі за допомогою затягування провадження, створення штучних перешкод або тиску на іншу сторону.
3. *Інституційно-організаційні*
- 3.1. Недостатня ефективність судового контролю (суди не завжди застосовують процесуальні запобіжники для врівноваження прав сторін).
 - 3.2. Корупційні ризики — можливість застосування зловживань як інструмента для маніпулювання результатами провадження.
 - 3.3. Відсутність дисциплінарних наслідків для адвокатів або інших учасників, які систематично вдаються до зловживань.
4. *Соціально-психологічні*
- 4.1. Поведінкові девіації (наприклад, кверулянтство (від лат. *querulus* — той, хто скаржиться), що виявляється у патологічній потребі звертатися до суду та брати участь у процесах).
 - 4.2. Низький рівень правової культури учасників процесу — користування процесуальними правами як інструментом тиску або маніпулювання замість реалізації їхнього призначення.
 - 4.3. Конфліктність кримінального процесу — протиставлення сторони захисту й обвинувачення, що стимулює пошук тактичних «слабких місць» у процедурі.
5. *Практично-прикладні*
- 5.1. Наявність широкого арсеналу процесуальних можливостей (право на ознайомлення з матеріалами, заміну захисника, повторні відводи, клопотання тощо), які можуть застосовувати як інструменти протидії.
 - 5.2. Недосконалість механізмів запобігання — відсутність чітких процедур щодо визнання дій зловживанням і негайного реагування на них.
 - 5.3. Міжнародний вплив — практика Європейського суду з прав людини (далі — *ЄСПЛ*), за якою слід дотримувати балансу між правом на захист і неприпустимістю процесуальних диверсій, але яка водночас ускладнює правозастосування.
- Отже, детермінанти зловживання правами поєднують нормативні прогалини, умисні тактичні дії сторін, організаційні слабкості судового контролю, соціально-психологічні чинники та практичні можливості для маніпулювання. Їхня взаємодія формує передумови для поширення процесуальних

21 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.08.2025).

диверсій і затягування кримінальних проваджень.

Узагальнимо викладене вище: сутність зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні полягає в умисному й несумлінному користуванні учасниками процесу наданими їм законом правами у спосіб, що суперечить цільовому призначенню цих прав і спричиняє штучні перешкоди ефективному та справедливому розгляду справи. Таке зловживання часто втілюють у затягування процесу, ускладнення доступу інших учасників до реалізації їхніх прав, перевантаження роботи суду або введення в оману сторони обвинувачення й суду. У науковій літературі це явище іноді визначають терміном «процесуальна диверсія», що підкреслює його деструктивний, а не правозахисний характер.

Водночас порушена проблема є багатовимірною: з одного боку, відсутність чіткого нормативного закріплення заборони зловживання процесуальними правами у КПК України створює можливості для широкого застосування таких практик; з іншого боку, практика ЄСПЛ і позиції ККС Верховного Суду фактично екстраполюють загальноправовий принцип заборони зловживання правом у сферу кримінального провадження²².

Детермінанти зловживання процесуальними правами можна умовно об'єднати в кілька груп:

- 1) *правові* — недосконалість законодавства, наявність прогалин і суперечностей у КПК України, відсутність чіткого визначення поняття «зловживання процесуальними правами» та відповідних правових наслідків;

- 2) *організаційно-інституційні* — формальний характер судового контролю, недостатня ефективність реагування прокурора й суду на випадки процесуальних диверсій, низький рівень процесуальної дисципліни;
- 3) *соціально-психологічні* — прагнення сторони захисту уникнути кримінальної відповідальності у будь-який спосіб, застосування тактичних маневрів для затягування процесу, недовіра до об'єктивності органів слідства й суду;
- 4) *криміногенні* — активна участь організованих злочинних угруповань, які послуговуються процесуальними механізмами для захисту своїх членів від відповідальності; корупційні зв'язки, що фактично легітимізують зловживання.

Саме тому зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні становить особливу форму протиправної поведінки, яка, залишаючись у формальних межах закону, підриває засади справедливого судочинства та суперечить принципу верховенства права. Виявлення його детермінантів свідчить, що протидія будь-яким виявам зловживання можлива лише за допомогою комплексного підходу: удосконалення кримінального процесуального законодавства, підвищення рівня судового контролю та формування сталої практики реагування на процесуальні диверсії з урахуванням стандартів ЄСПЛ.

Отже, зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні слід розглядати як складне багаточинникове явище, сутність якого полягає у користуванні правовими можливостями з протиправною метою,

22 Розумовський О. Зловживання процесуальними правами за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 250. DOI: [10.32849/2663-5313/2021.4.38](https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.38) (дата звернення: 10.08.2025).

а детермінанти охоплюють як внутрішньосистемні недоліки кримінального процесуального законодавства й організації провадження, так і ширші соціально-психологічні та криміногенні чинники, що формують умови для поширення такої негативної практики.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що протидія розслідуванню та зловживання процесуальними правами є взаємопов'язаними багатовимірними явищами, які істотно впливають на ефективність кримінального провадження. Їх спільною ознакою є застосування процесуальних можливостей не для досягнення законної мети, а для створення штучних перешкод у з'ясуванні істини, що підриває засади верховенства права, змагальності й розумності строків розгляду справи.

Визначено, що ці явища мають комплексний характер і зумовлені такими детермінантами:

- *нормативно-правовими* — прогалинами й суперечностями в законодавстві, відсутністю чіткої заборони зловживання процесуальними правами;
- *організаційно-інституційними* — низьким рівнем процесуальної дисципліни, формальним характером судового контролю, корупційними ризиками;
- *соціально-психологічними* — прагненням уникнути кримінальної відповідальності у будь-який спосіб, застосуванням тактичних маневрів для затягування процесу, недовірою до об'єктивності органів слідства й суду;
- *криміногенними* — участю організованих злочинних угруповань, їхніми ресурсами та зв'язками,

що систематизують і посилюють протидію;

- *технологічними* — цифровими інструментами для приховування або спотворення доказів, маніпулюванням з даними й комунікаціями.

Важливим науковим результатом є з'ясування того, що протидія розслідуванню та зловживання процесуальними правами не є хаотичними або випадковими явищами. Вони мають власну внутрішню логіку, сформовану під впливом комплексу детермінант і реалізовану в різних формах — від епізодичних дій до системної діяльності організованих злочинних структур.

Зважання на виявлені чинники має суттєве значення для вдосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень, розроблення алгоритмів нейтралізації протидії розслідуванню та процесуальних зловживань, а також для формування дієвих правових механізмів запобігання цим явищам. Розв'язання порушеної проблеми потребує комплексного підходу, який має ґрунтуватися на вдосконаленні кримінального процесуального законодавства, підвищенні ефективності судового контролю, а також виробленні сталої судової практики, яка забезпечить баланс між правом на захист і неприпустимістю застосування процесуальних прав як інструмента протидії правосуддю.

Determination of Counteraction to Investigation and Abuse of Procedural Rights

Vlada Husieva, Oleksandr Tarkan

This article purpose is to determine prerequisites and regularities of the emergence and development of such phenomena as resistance to investigation and abuse of rights

in law enforcement activities, as well as their signs. Implementation of the set goal is ensured through the use of a complex of general scientific, special and philosophical research methods (in particular, modeling, dialectical, system-structural and comparative analysis). It is summarized that resistance to investigation is a complex, dynamic and multifaceted phenomenon that is formed in the conditions of a criminal conflict and manifests itself in the purposeful behavior of persons interested in concealing the actual circumstances of a criminal offense. Its activity side consists in committing both active and passive actions that affect the course and results of pre-trial investigation. It was found that counteraction is not chaotic in nature, it is carried out within the limits of a certain mechanism, including three stages: 1) preparation, 2) active implementation of influence on sources of evidentiary information and 3) concealment of traces of committed actions. At the same time, counteraction mechanism is variable and depends on the stage of criminal proceedings, chosen tactical methods and the presence of corrupt, organizational and social connections. It is substantiated that the structural components of the forensic characteristic of counteraction to investigation are: 1) subjects of counteraction, their motives and objects of influence; 2) typical forms and methods of counteraction and their influence on sources of evidentiary information; 3) signs of application of specific methods, reflected in the objective environment and behavior of subjects. It is proved that it is appropriate to study the external manifestations of counteraction (material, digital and ideal traces), since they are the main source for modeling the mechanisms of criminal counteraction and developing effective tactical solutions. It is found that counteraction to investigation has a conflict nature manifested in the clash of opposing goals of the participants in criminal proceedings. This is not only a conflict between the investigator and the suspect, but interaction with the prosecutor, witnesses,

witnesses, experts and other participants in the process. Such an environment creates a tense investigative situation that requires a high level of professional adaptability from the investigator. Counteraction is especially dangerous in the context of organized criminal activity characterized by availability of an internal structure, financial resources, technical support and personnel support. It is proved that the forensic characteristic of counteraction to the investigation should be integrated as a separate component into the structure of investigation methodology for those types of criminal offenses for which active counteraction is characteristic. This approach should be based on: 1) analyzing typical methods and mechanisms of counteraction; 2) studying the subject-role structure of counteraction; 3) studying changes in the trace complex caused by targeted influence on evidence.

Keywords: pre-trial investigation; counteraction to investigation; investigative activities; overcoming counteraction to investigation; components of counteracting investigation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Aleksandrenko, O. V. (2004). *Kryminalistychni problemy podolannia protydii rozsliduvanniu* [The criminalistic problems of overcoming of counteraction to investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13980> [in Ukrainian].
- Chesakova, M. S. (2019). *Protydiia rozsliduvanniu zlochyniv ta shliakhy yii podolannia na stadii dosudovoho rozsliduvannia* [Counteraction to crime investigation and ways of its overcoming at the stage of pre-trial investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U005608> [in Ukrainian].
- Hrytsiuk, I. V. (2012). *Protydiia rozsliduvanniu zlochyniv u sferi opodatkuвання* [Counteraction to investigate crimes in the area of taxation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Irpin. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0412U004215> [in Ukrainian].
- Hutnik, K. V. (2010). *Rozsliduvannia zlochyniv v umovakh protydii, yaka chynytsia z vykozystanniam sotsialnoi napruzhenosti* [The inquest of crimes under conditions of counteraction which is realized with use of social tension] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/98663966-1f6e-42ae-89a9-4e7a4f3f8ccc/content> [in Ukrainian].
- Luspenyk, D. D. (2015). *Zlovzhivannia protsesualnymi pravamy: zakonodavcha rehlementatsiia, sposoby vyjavlennia ta shliakhy protydii* [Procedural Rights Abuse: Legislative Regulation, Ways of Impact and Means of Counteraction]. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva*. № 6 (27). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2015_6_12 [in Ukrainian].
- Lysychenko, V. K., Shekhavtsov, R. M. (2012). *Problemy teorii ta praktyky podolannia protydii rozsliduvanniu okremykh riznovydiv zlochyniv, vchynenykh orhanizovanyymi hrupamy, zlochynnymy orhanizatsiiami* [Problems of theory and practice of overcoming counteraction to the investigation of certain types of crimes committed by organized groups, criminal organizations] : monohrafiia. Vyd. 2-he, pererob. ta dopov. Luhansk. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/246/1/Shekhavtsov_monograf.pdf [in Ukrainian].
- Mudretskyi, R. V. (2019). *Podolannia protydii sudovomu rozghliadu u kryminalnykh provadzhenniakh* [Overcoming the Counteraction to Trial in criminal proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kryvyi Rih. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100095> [in Ukrainian].
- Piddubnyi, V. V. (2020). *Podolannia protydii rozsliduvanniu zlochyniv ekonomichnoi spriamovanosti* [Overcoming the Counteraction to the Investigation of Economic Crimes] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100568> [in Ukrainian].
- Pletenets, V. M. (2020). *Teoretychni ta prakseolohichni zasady podolannia protydii dosudovomu rozsliduvanniu* [Theoretical and praxeological principles of overcoming opposition to pre-trial investigation] : monohrafiia. Odesa. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6404> [in Ukrainian].
- Romtsiv, O. I. (2016). *Osoblyvosti podolannia protydii pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti* [Peculiarities of overcoming counteraction during the investigation of crimes in the field of official activity] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/disertation/1817/disromtsivovi.pdf> [in Ukrainian].
- Rozumovskyi, O. (2021). *Zlovzhivannia protsesualnymi pravamy za chynnym kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy* [Abuse of procedural rights under the current criminal procedure legislation of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.4.38 [in Ukrainian].
- Shchur, B. V. (2005). *Taktyka usunennia protydii rozsliduvanniu zlochyniv, shcho vchyniaiutsia orhanizovanyymi zlochynnymy hrupamy* [Tactics of countering obstruction of the investigation of crimes committed by organized criminal groups] : dys. ... kand. yuryd. nauk.

- Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0405U000648> [in Ukrainian].
- Shekhavtsov, R. M. (2003). *Formy ta sposoby proty-dii rozsliduvanniu zlochniv ta zasoby yikh podolannia (za materialamy kryminalnykh sprav pro vymahannia, vchyneni orhanizovanykh hrupamy, zlochnynykh orhanizatsiiamy)* [The forms and ways of counteraction to investigation and means of their overcoming (on materials of criminal cases of squeeze, accomplished by the organized groups, criminal organizations)] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000411> [in Ukrainian].
- Trepak, V. M. (2011). *Rozkryttia ta rozsliduvannia khabarnytstva, vchyniuvanoho sudamy, ta podolannia proty-dii zasobamy operativno-rozhukovoii diialnosti* [Disclosure and investigation of bribery committed by judges, and overcoming counteraction by means of operational-search activities] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Udalova, L. D., Khablo, O. Yu. (2010). *Zlovzhyvannia u sferi kryminalnoho protsesu* [Abuse in the field of criminal procedure] : monohra-fia. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5274299e-57fe-4eaf-a820-a2b1ff8e900c/content> [in Ukrainian].
- Vartsaba, V. M. (2003). *Rozsliduvannia zlo-chyniv orhanizovanykh zlochnynykh hrup (taktyko-psykholohichni osnovy)* [Investigation of Crimes Committed by Organized Criminal Groups (Tactical and Psychological Grounds)] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000656> [in Ukrainian].
- Vozniuk, O. L. (2025). *Zlovzhyvannia protsesual-nymy pravamy u kryminalnomu provadzhen-ni* [Abuse of procedural rights in criminal proceeding] : dys. ... d-ra filos. v haluzi pra-va. Kyiv [in Ukrainian].
- Гусева, В., Таркан, О. (2025). Детермінація протидії розслідуванню та зловживання проце-суальними правами. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (40). С. 27—42. DOI: [10.32353/khrife.3.2025.03](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2025.03).